

Slåttonn i Lia, august 2015.
Foto: Gjerstad historielag.

Husmannsplassen Lia ryddes fram og renoveres

■ Av Jostein Vestøl

Husmannsplassen Lia ligger i Gjerstad kommune i Aust-Agder, ca 5 km fra Gjerstad Jernbanestasjon. Plassen er uten bilvei, men ligger langs en tursti mellom Kolvedhogsten og Melås, og har ett areal på ca. 50 mål.

Hovedbygningen er på 24 kvadratmeter med en gang, ett rom og kjeller, og ble oppført i tømmer. Fjøs og låve ble oppført i 1910-11 av tømmer og bindingsverk. Fram til 1936 var det spon av gran på taket. Tømmeret var "nakent" uten- dig helt frem til 1981. Ny kledning/panel på utsiden ble ferdig i september samme år, og nye gulv ble lagt i 1936.

Det er noe uklart når Lia egentlig ble bygget, lokale historikere sier mellom 1775-1799, mens boken Norges Bebyg-

gelse sier 1820. Plassen var opprinnelig en husmannsplass under nabogården Melås. Om den første eieren Halvor Andersen, født omkring 1760, står det i kirkeboka "gift som husmand og fattiglem".

Trusselen om Fattighjemmet

Husmannsplassen ble altså bygget av Halvor Andersen. Han skal ha kommet til fots fra Furelanda vest for Bodø i Nordland. Hans barnebarn, Halvor, døde 40 år gammel fra kone og seks barn. Enka, Aslaug Jensdotter Ormkleiv var ribbende flink og holdt liv i ungeflokken. Men stua forfalt, laftene råtnet, og kommunen ville ha Aslaug og barna på Fattighjemmet. Det ville den stolte kone

ikke, så karene i grannelaget slo seg sammen, rev ned stua, kappet av de råtnende endene og hugg nye lafter. Så flyttet de stua til nedsiden av stien og bygde inntil en liten sval. Huset var nesten like stort igjen.

Gaven til historielaget

Eiendommen ble skilt ut fra hovedbruket 28. august 1908 til Ole Halvorsen Lia fra Harald Tørjesen. I følge grunnboken overtok Halvor Lia (f. 1902) eiendommen ifølge tvangsauksjonsskjøte 9. oktober 1946 for kr. 2000,-.

Halvor Lia fikk slag og måtte flytte fra plassen i 1985 og han døde som ungkar i 1995. Da ble eiendommen testamentert til hans søskenbarn Agnes Osmunddalen.

Siste beboer - Halvor Lia (1902-95)

Halvor ble født i Lia under trange kår. Anne, mor hans, var ikke gift. Staua var full fra før, så han måtte ligge i ein liten kasse. Anne døde da Halvor var 9 år. Bror hennes, Ole lovet søster si då ho lå på det siste å ta seg av guten, og det gjorde han.

Det var ikke bare trangt om plassen i Lia, men om utkommet au. I uvær måtte Halvor låne ei gammal trøye av Ola, om han ikke skulle sitte bløt hele dagen, og her var nok mobbing den gongen også.

Då det lei på kjøpte Halvor plassen. Helene moster var heime og stulla. Om dei hadde et par kyr ei stund veit me ikke, men mange sauer hadde dei.

Halvor arbeidde i Lia der alt måtte gjorast med handmakt. Det meste av tida var han i skauen når der var arbeid å få. Då krigen kom med vel arbeid blei Halvor med på kol-brenninga på Sneisbu. Dei dreiv stort. Krokungar og gjersdølingar hogg kolved og dro hell kjørte fram kolovnane. Der blei kola brunnen, og når ovnane var tømte og kola bleen kald, blei ho aust i sekker og lasta i ein stor pråm. Ein mann rodde og Halvor satt på toppen av kola og pekte kursen. Kristen Rønningen venta med traktor og hengar, og kjørte kola til jernbanen. Og svarte blei dei alle samma. Etter krigen arbeide Halvor i I/S Gjerstadskogene, og sia i "Staten". Han hogg, planta og rydda og var formann for plantegjengar. Kikkert, fotoapparat, kart og kompass hadde han jamt med, godt kjent blei han, og mange bilder fekk han tatt.

I 1927 var Halvor med og starta Menigheten Betel, den eldste pinsemenigheten i fylket, og der var han med så lenge han levde. Han var den som hadde lånt mest faglitteratur på Sjøve landbruksskules bibliotek, fortelte bibliotekaren, og han tok handelsskolen pr. korrespondanse, med beste karakter.

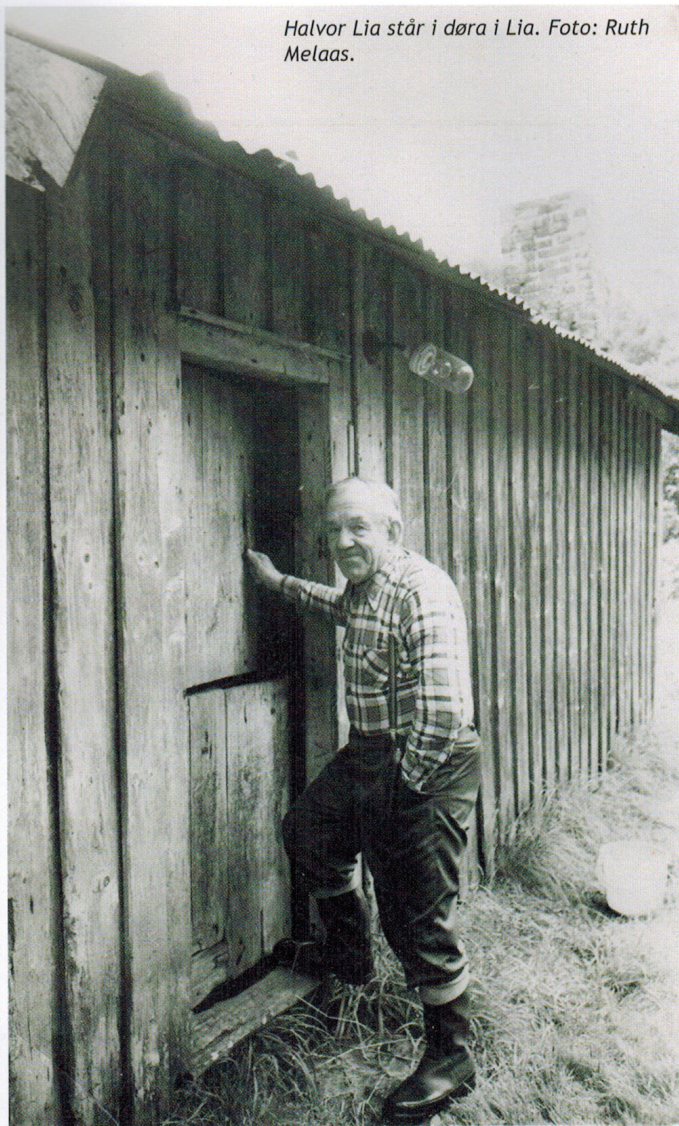
På sine eldre dager var han på mange, lange turar til pinsevern-stævner, og bilder tok han håre han kom. Seks fotoalbum og et med utkløpp, lå etter Halvor på Solvollen som Agnes Osmunddalen hadde arva etter mor si, Berte Lia. Agnes testamenterte Solvollen til Solfrid Egдалen Jelsø, som hadde hjulpet mora mykje med å gå rek, og på butikken og hellest slikt som trongst, då Berte blei gamal og klein til beins. Og Solfrid gav albuma til Gjerstad Historielag. Det var ei stor gåve totte me, og Halvor blir ikkje gløymt.

Gjerstad Historielag - T.S.*

*T S står for Torstein Skaali (1926–2015). Han er en av Gjerstad Historielags tidligere formenn (1962 – 1981). Han ga i mange år ut ukentlige artikler i Aust Agder. En av dem var historien om Halvor Lia skrevet på litt eldre Gjerstadialekt. Lokalt var han synonymt med Gjerstad Historielag.

Seinere har vi utgitt 7 bøker av hans artikler kalt Stubbar og skroll, som har vært veldig populære bøker.

Halvor Lia står i døra i Lia. Foto: Ruth Melaas.

Overdragelsen fant offisielt sted 31. januar 1996. Hun beholdt eiendommen i sitt eie frem til sin død i 2005. Hun testamenterte eiendommen til Gjerstad Historielag, som måtte gå et par runder på om de skulle ta på seg ansvaret med utbedring og fremtidig vedlikehold av denne gamle husmannsplassen. Etter styrebehandling både i 2006 og 2007 ble det begge gangene bestemt å takke pent nei til denne gaven – i stor grad på grunn av arbeidsmengden det ville ta og sette istand plassen, og ikke minst beliggenheten uten bilvei helt frem.

Nye eiere

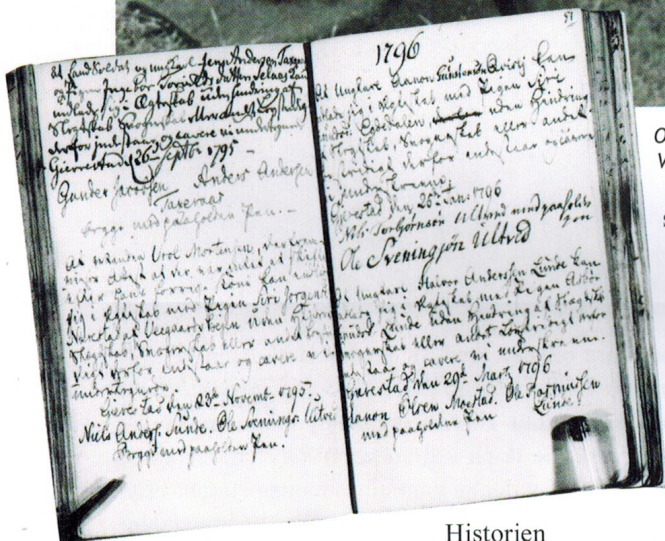
Etter et par nye år uten at plassen formelt var gitt ny eier, ble eiendommen den 25. november 2011 overført til Åne Osmunddalen. Hun var Agnes Osmunddalens nærmeste gjenlevende slektning i Norge. Kort tid etter ble eiendommen kjøpt av Tom-Cato Marcussen, som etter tre år solgte den videre til Torggrim Landsverk. Da hadde plassen sittet uberørt og til forfall i nesten 30 år, uten noen form for vedlikehold innendørs eller utendørs.

Landsverk er født og oppvokst på Melås, like ovenfor Lia, men er nå bosatt i Colorado, USA sammen med sin kone Nancy Ciancio. De er stadig hjemme i Norge på jobbferie.

Paret har oppsøkt Statsarkivet i Kristiansand for å forsøke å finne fødestedet til første eier, Halvor Andersen, men uten hell.

Over: Anne Karin, Halvor Lia, Aslaug og Berte, Ole Halvorsen. Foto: Gjerstad historielag.
Venstre: Forlovererklæring mellom Halvor Andersen Lunde og Asbør Knutsdotter Lunde.

Historien om at han skal ha gått til fots fra Nordland er derfor fortsatt ubekreftet. Om noen har mer kunnskap, tas dette i mot med stor takk.

Ukjent byggemateriale

I forbindelse med undersøkelse av kledningen på stauhuset, ble det oppdaget at kumøkk var brukt som tetting og isolering mellom tømmeret og kledningsbordene. Dette ble antagelig gjort da huset ble flyttet til ny tomt på 1890-tallet, ettersom det fortsatt fantes igjen et kledningsbord som kan stamme fra den perioden. Fagpersoner antar at kumøkk ble bearbeidet på forhånd for å få en mørtellignende konsistens som så ble kastet på veggene. Kledningsbordene ble deretter

spikret på veggen slik at rommet mellom tømmeret og kledningen ble helt fylt med kumøkk. Avtrykk i den gjenværende kumøkk tyder på dette. På denne måten fikk man en tykkere og tettere vegg, som også var diffusjonsåpen. Det er viktig å være oppmerksom på at kumøkk i eldre tid hadde en annen konsistens enn den bløtmøkk som dagens kyr produserer.

Einar Engen fra Norsk Kulturminnefond og byggmester Arvid Sollie fra Risør hadde aldri sett slik byggemateriale benyttet i Norge tidligere, og de tok derfor kontakt med flere fagpersoner for å få svar og innspill på dette. Jon Bojer Godal, som kan mangt og meget om materialbruk i eldre tid, kunne fortelle at han kjente til kun ett eksempel hvor kumøkk var brukt som isolasjon, og det var som isolasjon i gulv. Ruth og Ulf Hamran, som har dokumentert og registrert flere bygninger, kunne fortelle at de fant kumøkk brukt i meddragene i et hus som nå står på Aust-Agder-Museet. Huset heter Enghav og kom fra et område

ovenfor Songebukta i Arendal.

Svein Brekka som eier gården Brekka like nedenfor Lia i Gjerstad kommune, kunne opplyse om at kumøkk var brukt i hans eget bolighus. Her var deleveggen mellom stuene pusset med leire på den ene sida - mot finstua som stod kald. Mot dagligstua var det brukt kumøkk som isolasjon. Han fortalte at kledningen må ha vært satt på rett etter at det var klint kumøkk på veggene, ettersom han tydelig kunne se strukturen i panelbordene som avtrykk i møkka. Huset ble oppført i 1889, og det sies at familien som bygde huset hadde økonomiske utfordringer.

Det er fortsatt uklart hvor stor utbredelsen har vært i Norge med dette byggematerialet, og all ny kunnskap om byggetradisjoner som dette og andre er viktig å formidle. Ta derfor gjerne kontakt med Einar Engen i Kulturminnefondet, som er svært interessert i å høre om andre lignende tilfeller.

Kulturlandskapet

Kulturlandskapet på naboeiendommene Melås og Landsverk har takket være grunneiere de siste 30 årene beholdt en

Husmannsvesenet

Husmenn tilhørte en egen samfunnsklasse som var underlagt bonden. De levde under enkle kår - ofte med lav inntekt. I dag finnes det svært få gjenværende og intakte husmannsplasser som er vitnesbyrd på dette. Husmann, plassmann, i Norge i eldre tid en landarbeider som leide en husmannsplass (hus og grunn) av en gård, ofte i samband med arbeidsplikt på gården. En husmann hadde i regelen selvstendig husstand. Plassene var ikke særskilt matrikulert. Husene ble eid av husmannen eller av gårdbrukeren.

Det er usikkert hvor gammelt husmannsvesenet er, men husmannsklassen ble først tallrik på 1700-tallet og kulminerte midt på 1800-tallet. Det var 39 411 husmenn i Norge i 1801 og 6079 i 1929. Forklaringen på den sterke økningen av tallet på husmenn, særlig fra slutten av 1700-tallet, ligger i befolkningsoverskuddet. Den som ikke hadde rett til en gård, hadde som oftest ingen annen utvei enn å rydde seg en husmannsplass.

Da husmannsklassen var på det største omkring 1850, var utkommet for de fleste meget magert. Marcus Thranes arbeiderbevegelse vant gjenklang blant husmennene på Østlandet. Fra midten av 1800-tallet gikk imidlertid husmannsvesenet tilbake, fordi det åpnet seg andre utveier for husmennene og deres barn: industriarbeid, utvandring til Amerika osv. Ved omlegging av jordbruket ble det også mulig for bøndene å klare seg uten husmannens arbeidskraft. Etter jordloven 1928 fikk husmennene rett til å løse inn sine plasser, og benyttet denne adgang i stor utstrekning.

Husmannsplasser har ikke blitt prioritert som verneobjekt av myndighetene. I dag finnes det kun fire fredede husmannsplassanlegg i Norge, og disse er alle lokalisert på Østlandet. De fysiske sporene og minnene etter husmannsvesenet er i stor grad blitt borte. For mange er epoken nært knyttet til fattigdom og avhengighetsforhold til jordeier, og ønsket om å bevare de fysiske minnene har følgelig vært svakt.

Sørlandet og Norge generelt har som sagt særdeles få eiendommer igjen slik som Husmannsplassen Lia, og det burde være en prioritert oppgave å sikre slike anlegg som et ledd i å gjøre listen over fredete bygg mer representativt.

Du kan følge istandsettingen av stedet ved å sjekke www.husmannsplassen.com og ved å like "Husmannsplassen" på facebook.

Kilder: Artikkelen er satt sammen med bidrag fra blant andre Einar Engen i Norsk Kulturminnefond, Arvid Sollie, Wikipedia og www.husmannsplassen.com.

Lia før overtakelsen. Plassen ligger fint til med utsikt over deler av Gjerstadbygda. Foto: Gjerstad historielag.

del av sitt særpreg. I 2012 besøkt Bioforsk ved Ellen Svalheim området og lagde en rapport i samarbeid med landbruksavdelingen i Aust-Agder Fylkeskommune, Lisbeth S. Kismul.

Funnene viser at det finnes betydelige verdier i kulturavhengig biomangfold. Det finnes verdifull slåttemark, lauveng, naturbeitemark og hagemark. Spesielt finnes det mange gamle styvingstrær i området. Alle naturtypelokalitetene har blitt gitt verdiene A – svært viktig. Området er i dag en del av "Nasjonal utvalgte kulturlandskap i jordbruket".

De nye eierne har et stort ønske om å rydde og restaurere kulturlandskapet og å få dyr på beite for å restaurere og holde vedlike det særpreget som finnes i området, mest mulig likt slik det var for 60-100 år siden. For å få dette til er en avhengig av hjelp fra lokale bønder som er villige og har behov for å ha sine dyr på beite andre steder enn på egen eiendom.

Arkeologisk kulturminne

På eiendommen til Lia var det frem til april 2015 oppført et uavklart arkeologisk kulturminne som var registrert som et gårds/dyrkingsanlegg i Askeladden med id 116340. Derfor ble Nils Ole Sundet fra Aust-Agder Fylkes Kulturminnevernaveiling invitert til en ny befaring for å få avklart statusen til kulturminnet.

Under befaringen på eiendommen den 16. april 2015 ble det funnet en rekke rydningsrøyser og også et par steder som kunne være grunnmurer fra tidligere bosettere. Etter

sammenligning med historier fra lokale historikere, er det nærliggende å tro at disse grunnmurene stammer fra familien Terknuten, eller at det var der innhusene i Lia tidligere skal ha stått.

Konklusjonen fra arkeolog Sundet var at han fjernet fredningsvedtaket, men utvidet området som var ansett som arkeologisk kulturminne til inkludere hele åsen fra toppen av Terknuten og området rundt husene i Lia og et område nedenfor Lia. Dette for å vise for offentligheten at området er av betydning, og at det ikke bør foretas forandringer i fremtiden.

Behov for offentlig støtte

Både Fylkets Kulturminnevernnavdeling og Bygningsvernseksjonen, en arkeolog fra Fylkets Kulturminnevernnavdeling og Norsk Kulturminnefond var på befaring i løpet av 2014 og 2015.

Mye på grunn av dette har eierne bestemt seg for å istandsette våningshuset og uthuset i løpet av 2016 og 2017. Det er et mål at bygningene skal ivaretas mest mulig slik de er i dag. Det er viktig at en tar vare på denne husmannsplassen, som er en av svært få i Norge som fremstår som intakt fra da siste beboer flyttet fra stedet i 1985.

Utarbeidelse av planer med innhenting av dokumentasjon, oppbygging av tilstands- og tiltaksrapporter har vært en lang prosess. Utarbeidelse av en tilstands- og tiltaksrapport i samarbeid med arkitekt og leder i den lokale Fortidsminneforeningen, Ragnhild Dietrichson og byggmester Arvid Sollie i Sollie Bygg AS har vært viktig for søknadene som er sendt fylket og Norsk Kulturminnefond.

Norsk Kulturminnefond ga i 2015 tilsagn om støtte på kr. 22.000,- for midlertidig sikring av taket på uthuset, frem til full istandsetting i 2016. Dermed var det ikke lenger fare for at hele uthuset raste sammen. Nå står renoveringen av hele uthuset og innhuset for tur. Nylig ga kulturminnevernseksjonen i Aust-Agder Fylke tilsagn om støtte til istandsettingen på inntil kr. 30.000,- for 2016. For 2016 fikk Kulturminnevernseksjonen 35 søknader og hadde kr. 790.000,- til fordeling. Tiltak av nasjonal og regional verdi skulle prioriteres.

Norsk Kulturminnefond har gitt tilsagn om totalt kr. 243 000 i tilskudd for utvendig istandsetting av de to bygningene på Husmannsplassen Lia i Gjerstad. Totalt er det budsjettert en kostnad på totalt 637 000,- kr for å istandsette husmannsplassen utvendig. At fondet sammen med fylkeskommunen har gitt tilsagn om dekke 43 % av de budsjetterte kostnadene er særdeles hyggelig, melder Torgrim Landsverk via prosjektets hjemmesider www.husmannsplassen.com.

Jostein Vestøl, nåværende leder av Gjerstad Historielag, er imponert jobben de nye eierne har gjort med å beskrive og presentere sine ideer og planer for istandsettingen. Her ønsker en tydeligvis å gjøre ett grundig arbeid, samtidig som en vil få fram en viktig del av vår kulturarv, byggeskikk og lokalhistorie. Det er veldig bra at det finnes offentlige midler tilgjengelig for å støtte ett slikt prosjekt.